

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ ТА “УПРАВЛІННЯ МОТИВАЦІЄЮ” СУБ’ЄКТА

У статті здійснено аналіз структури мотиваційної сфери особистості, запропоновано теоретичну модель її функціонування, відповідно до неї визначено механізми “управління мотивацією” суб’єкта.

Ключові слова: потреба, мотив, ціль, спонука, мотиваційна сфера особистості, мотивація особистості, управління мотивацією.

В статье осуществлен анализ структуры мотивационной сферы личности, предложена теоретическая модель ее функционирования, в соответствии с ней определены механизмы “управления мотивацией” субъекта.

Ключевые слова: потребность, мотив, цель, побуждение, мотивационная сфера личности, мотивация личности, управления мотивацией.

In the article analyzes the structure of the motivational sphere of personality, proposed a theoretical model of its functioning, in accordance with its definition of mechanisms “management motivation” of the subject.

Keywords: need, motive, purpose, motivation, motivational sphere of personality, motivation, personality, management motivation.

Постановка проблеми. Не можливо досягти успіху в управлінні науковою установою, організацією, військовим підрозділом, якщо стимулювати співробітників не маючи уяви (на основі помилкового уявлення) про їх мотиваційну сферу, або ж, знаючи про мотиви і потреби своїх співробітників, не враховувати їх при плануванні управлінських дій. Мотивація особистості постає перед дослідниками як складне, синтетичне утворення психічного світу людини, що забезпечує активність суб’єкта. Прояв активності передбачає вплив на середовище, на оточуючих людей, на себе, він (вплив) має різну спрямованість: може бути корисним, прогресивним або, навпаки, шкідливим, таким, що спричиняє фізичну, психічну, моральну та матеріальну шкоду. Спрямування активності суб’єкта у соціально-бажане “русло”, на досягнення цілей організації, на розвиток особистості суб’єкта є основними завданнями соціального управління, управління в організації, психокорекції поведінки людини.

На підставі аналізу літературних джерел проілюструємо еволюцію уявлення про механізми мотивації особистості що спонукають її до трудової активності (функціонування мотиваційної сфери особистості).

В. Вундт [1] розглядає відчуття, афект і волю “як послідовні сходинки зв’язаних між собою процесів”, у волевиявленні “результати, підготовленні чуттям і афектом,

доходять до повного розвитку”. У. Джемс [2] вважає, що на вчинки людини впливає самооцінка (самозадоволення та незадоволення собою).

Самоповага = успіх / домагання(1)

На думку вченого формула (1) лежить в основі ієрархії особистостей, їх устремлень до самовдосконалення і успіху, їх хвороб і неврозів, їх самооцінки та емоцій.

Відповідно до теорії трудової мотивації Дж. Аткинсона [3], сила мотивації прагнення до успіху (Су) залежить від двох ситуативних змінних: можливості успішного завершення діяльності (Ву) та привабливості успіху (Пу) і може бути виражена формулою (2):

$$Су = Му \times Ву \times Пу, (2)$$

$Пу = 1 - Ву$, – це означає, що чим більша можливість успіху, тим нижча його привабливість.

Більшість авторів джерелом активності вважають потреби. Коли потреба усвідомлюється людиною, вона викликає спонукування до цілеспрямованої поведінки, що орієнтоване на досягнення конкретного результату.

О.М. Леонтьєв [4] вважає, що активність породжується потребою, тобто, станом нужди в чомусь. Потреба не переживається як така, – вона виявляється як переживання дискомфорту. В ході пошуку відбувається зустріч потреби з її предметом, який стає мотивом. У цьому підході як основна ознака мотиву виступає його об’єктивний характер, його відображувальна

природа, по суті мова йде про ототожнення мотиву діяльності з предметом потреби. Однак О.М.Леонтьєв підкреслює, що термін “мотив” вживається для позначення переживання стану потреби у чому ця потреба конкретизується в даний момент. Без цього уточнення поняття “мотив” і “предмет потреби” були б тотожними за змістом. Окрім того, автор розуміє процес формування мотиву як збирання в ньому ряду потреб, а не окремої потреби (принцип полімотивації виключає прямотинність співвідношення потреб і діяльності).

На думку Б.Ф. Ломова [5], потреби людей диктують їх поведінку з такою силою, як сила тяжіння – рух фізичних тіл. Мотив, будучи внутрішнім спонуканням індивіда до діяльності, не визначає її конкретних характеристик. Один і той же мотив може реалізуватися в різних видах діяльності. Якою саме буде діяльність, що витікає із конкретного мотиву, визначається ціллю (метою). Якщо мотив лише спонукає до діяльності, то ціль “конструює” конкретну діяльність, визначаючи її характеристику і динаміку.

Незважаючи на те, що дослідження особливостей функціонування мотиваційної сфери має насамперед практичний інтерес, уявлення про механізми мотивації особистості що спонукають її до трудової активності носять абстрактний характер (при проведенні емпіричних й експериментальних досліджень не враховується полімотивованість людської діяльності [6]), функціонування мотиваційної сфери особистості не пов’язується з мотивацією суб’єкта. Саме тому, дослідження мотиваційної сфери особистості з метою управління її мотивацією є актуальним як у практичному так і теоретичному плані. Теоретичний інтерес полягає в уточненні понять, які доцільно використовувати для опису мотивації суб’єкта та структури мотиваційної сфери особистості. Практичний – в побудові моделі функціонування мотиваційної сфери особистості, яка дозволила б визначити механізми “управління мотивацією” суб’єкта.

Мета статті полягає у визначенні структури мотиваційної сфери особистості, особливостей функціонування її елементів, основних механізмів управління мотивацією суб’єкта.

Дослідження мотиваційної сфери особистості з метою управління її мотивацією (“проблема мотивації”) передбачає визначення усіх факторів та детермінант, що спонукають, спрямовують та підтримують як поведінку, так і окремі дії людини. Проблема мотивації сформувався в період переходу психології з описового до пояснювального етапу розвитку та є продуктом цього процесу [7]. Вона знайшла відображення у дослідженнях та теоріях волі, установок, емоцій та мотивації.

У теоріях волі та дослідженнях вольової регуляції поведінки розглядається довільна детермінація поведінки (довільне, вольове реагування на зовнішні та внутрішні стимули).

С. Л. Рубінштейн [8] визнає, що перші витoki вольових дій у потребах, проте вольові дії ніколи не витікають безпосередньо із них. Вольова дія завжди опосередкована більш чи менш складною роботою свідомості. У вольовій дії спонукання не діють безпосередньо у вигляді імпульсу, а опосередковано через усвідомлену ціль.

А. Бен [9] стверджував, що стимулом чи попередником, кожного вольового акту, слугує деяке відчуття. Оригінальні його попередники – це задоволення та страждання. Прояви волі уявляються ним як дещо відмінне, або таке, що додається до проявів саме почуттів.

У роботах присвячених дослідженню та формуванню установки розглядаються особливості функціонування механізмів формування динамічного стану, який забезпечує готовність до здійснення визначеної дії.

На думку Д.М. Узнадзе [10], джерелом діяльності чи поведінки є не імпульс актуальної потреби, а дещо інше, що інколи навіть протирічить потребі. Спонукання до дії пов’язується з наявністю установки (наміру) на дію. Установка виникає у момент прийняття рішення та лежить в основі вольової поведінки, формується завдяки присутності у свідомості уявної чи осмисленої реальної ситуації. Установки зберігають спрямованість діяльності, стабілізують її, але з іншого боку – перешкоджають адаптації до нових ситуацій.

А.С.Прагнашвілі під установкою розуміє усвідомлення потреби, задачі, що ставиться іншими людьми. Для кожного суб’єкта під впливом зовнішніх обставин

формується характерні тільки для нього “фіксовані установки”.

Ф.Б. Басін, досліджуючи вплив установки на продуктивність діяльності, вказує, що установка впливає на результат завдяки своєму емоційному ефекту, який виникає на результативному етапі дії внаслідок збігу або відсутності збігу результату з установкою.

В теоріях емоцій та дослідженнях емоційної регуляції поведінки людини розглядаються “спонукальні емоційні явища” (потяг, бажання, інтерес).

В.К. Вилюнас під мотивом розуміє предмет потреби, матеріальний чи ідеальний, який сприймається через органи відчуття, чи даний тільки в уяві, у мисленнєвому плані [7]. Оцінювальні та спонукальні переживання, “приєднуючись” до змісту предмету та виражаючи специфічне відношення до нього суб’єкту, разом доповнюють пізнання як суб’єктивний полюс відображення, як пасивна та активна форми пристрасності, як модифікації, чи способи ідеального існування речей в індивідуальній свідомості. Цю спорідненість оцінювальних та спонукальних переживань підкреслює їх функціональний зв’язок (спонукання формується на основі оцінки), що визнається навіть у концепціях, які максимально протиставляють їх у вигляді явищ почуттів та волі [7, с. 55].

В теоріях мотивації та дослідженнях мотиваційної сфери особистості спонукання до активності розглядається як основна властивість мотиву, а мета (цілі), як фактор, що “конструює” діяльність.

О.М. Леонтьєв [4] розглядав розвиток довільної поведінки у зв’язку з розвитком та диференціацією емоційної сфери. Проте функцію емоцій, у загальному вигляді, характеризує лише як індикацію позитивно-негативного санкціонування здійсненої, здійснюваної або тієї діяльності, що буде здійснюватися. Мотив розуміється як процес відтворення за ключовими ознаками змін в емоційній (афективній) ситуації, що спричинена переживаннями. Термін відтворення свідчить про попереднє научіння.

За визначенням Мак-Клеланда [11], мотивом стає сильна афективна асоціація, яка характеризується передбаченням цільової реакції та ґрунтується на колишній асоціації певних ознак, пов’язаних із задоволенням чи болем. К. Обухівський [12] визначає мотив як “вербалізацію мети і

програми, яка дає можливість даній особі розпочати певну діяльність”. Х. Хекхаузен пропонує розуміти мотив як “бажаний цільовий стан” в рамках відношення “індивід – середовище”, а мотиваційну сферу як те, що “визначає цілеспрямованість дії” [13, С. 34].

Проведений аналіз дозволяє пов’язати механізми детермінації поведінки особистості з рівнем усвідомлення внутрішніх спонук особистості. Саме цей зв’язок пояснює наявність чотирьох напрямків дослідження та пояснення (при дослідженні та в теоріях) феноменів регуляції поведінки людини: емоційних явищ, мотивації особистості, установки, волі. У загальному виді мотив є відображенням потреби у свідомості людини, що забезпечує усвідомлене спонукання людини до діяльності або поведінки як об’єктивної необхідності. Поняття спонуки несе функціональний зміст – це те, що безпосередньо спрямовує активність суб’єкта на досягнення чи уникнення предмету який пов’язаний із задоволенням потреби. “Спонукання” розуміється як функція мотиву, волі, емоцій, установки. Врахування феномену спонукання, дозволить розкрити внутрішні механізми мотивації особистості.

Розглянемо **особливості функціонування мотиваційної сфери особистості** як системного утворення психічного світу людини. *На першому етапі* визначимо її структуру.

У якості функціональних елементів мотиваційної сфери доцільно виділити:

- потреби;
- актуальні мотиви, які фактично спонукають до діяльності;
- потенційні мотиви, які сформовані, але не виявляються в діяльності;
- цілі.

На другому етапі опишемо елементи та визначимо їх функціональні зв’язки. Потреба виступає в якості джерела активності особистості. **Потреба** – це фізіологічне чи психологічне відчуття нестачі (нужди) у чомусь або у комусь, переконання у тому що чогось, необхідного для створення і підтримки нормальних умов життя і розвитку людини, бракує. Потреби розподіляються на первинні та вторинні. Первинні потреби (вроджені, генетичні, закладені природою) мають фізіологічний характер. Без їх реалізації людина не може існувати (їжа, сон, наявність притулку

тощо). Вони майже однакові, спільні для різних людей. Вторинні потреби (психологічного походження) мають чітко виражений індивідуальний характер. Кожна людина має свої властиві лише їй моральні якості, запити, індивідуальні ознаки, що набуваються з досвідом (потреби в спілкуванні, контакті, дружбі повазі, прагнення та можливості їх реалізації). Потреби неможливо безпосередньо спостерігати чи вимірювати. Про їх існування можна лише здогадуватися чи скласти уяву на основі аналізу переживань, поведінки, діяльності конкретної людини.

Потреби є основою формування мотивів. Потреба не усвідомлюється як така, – вона виявляється як переживання дискомфорту. В ході пошуку шляхів уникнення дискомфорту відбувається зустріч потреби з її предметом. Відображення у свідомості людини, цього предмету спрямовує діяльність суб'єкта на задоволення цієї потреби.

Мотив – це відображення у свідомості людини предмету необхідного для задоволення актуальної (відносно даного мотиву) потреби, яке (відображення) спрямовує діяльність суб'єкта на задоволення цієї потреби. Потреби і мотиви це елементи різних порядків. В потребі представлена неусвідомлювана залежність особистості від предметно-суспільного змісту діяльності людини, вона виявляється в усвідомлюваних мотивах її дій, які виступають як форма удаваної спонтанності індивіда. Доцільно розрізняти три групи мотивів:

1) прості (відповідають потребі), які проявляються у потягах, бажаннях (зберігаються в короткотривалій та оперативній пам'яті у вигляді афективних слідів);

2) складні (з емоційною та когнітивною складовою), які проявляються у інтересах, схильностях, ідеалах (зберігаються в довготривалій пам'яті людини у вигляді емоційних переваг та цілей діяльності);

3) стійкі (увесь спектр мотивів), які проявляються у спрямованості особистості, звичках (зберігаються в довготривалій пам'яті людини у вигляді ціннісних орієнтацій, переконань, світогляду).

Мотив і ціль утворюють “вектор” діяльності, що визначає її напрям, а також величину зусиль, які докладає суб'єкт при її виконанні. Цей “вектор” виступає в ролі системоутворюючого фактору, який

організує всю систему психологічних процесів і станів, які формуються і розгортаються в ході діяльності.

Ціль діяльності виступає як ідеальне уявлення її майбутнього розвитку, тобто вона є феноменом випереджаючого відображення. Ціль не привноситься в індивідуальну діяльність із зовні, а формується самим індивідом. На формування цілі у того чи іншого індивіда впливають умови його розвитку як особистості в родині і суспільстві. Сформована ціль реалізується в актуальній діяльності, при цьому складність діяльності буде залежати від того, настільки ціль віддалена від предмету задоволення потреби.

На *третьому етапі* опишемо особливості та характеристики функціонування мотиваційної сфери особистості як цілісного утворення психічного світу людини. Функціонування мотиваційної сфери здійснюється відповідно до принципу полімотивації, якому відповідає уявлення про процес формування мотиву як відображення у свідомості людини предмету (предметів), необхідного для задоволення ряду актуальних (відносно даного мотиву) потреб, а не окремої потреби. У функціональному плані мотив, що описується відносно предмету потреби є спонукою до його досягнення (задоволення потреби). Спонука – це усвідомлене відчуття нестачі (потреби) у чомусь, яке визначає напрям чи шлях до заповнення нестачі (задоволення потреби). Вона є виявом потреби через поведінку і сконцентрована на досягненні мети (цілей). Під метою, в даному значенні, розуміється все, що сприймається як засіб задоволення потреби.

Функціонування мотиваційної сфери особистості спонукає останню до діяльності при цьому мотиви відображають потреби (нужду) особистості, а цілі – предмети, на які спрямована діяльність, які потім після її виконання перетворюються в продукт, що задовольняє потребу (нужду). Зауважимо, що мотиваційна сфера людини динамічна, може змінюватися актуальність, ієрархія і стійкість мотивів, відповідно доцільно виділити три зони вірогідності актуалізації спонуки:

центральна зона, у межах якої незадоволені потреби, виступаючи в формі значимих мотивів, зумовлюють активну, напружену діяльність працівника;

зона задоволених потреб, пов'язана з потребами, що постійно і легко задовольняються, значущість їх часто людиною недооцінюється, однак втрата одразу ж виявляє високу особистісну цінність;

зона відстроченого спонукання, тут знаходяться потреби, для задоволення яких на даний час немає можливостей і вони не можуть викликати адекватної їм діяльності.

Мотиваційну сферу людини доцільно досліджувати спираючись на методологію з використанням методів та методик психологічних досліджень. Особливу увагу слід звернути на аналіз предметного змісту мотивів (чого людина прагне?), що лежать в основі мотивації, він є найбільш істотною характеристикою спрямованості особистості та рівня її вихованості.

Інтегральною характеристикою функціонування мотиваційної сфери особистості є **мотивація**. Вона може посилюватися або послаблюватися впливаючи на рівень поведінкової активності індивіда. Мотивація включає сукупність спонук, які можуть включати і емоції, і почуття, і інтереси, і прагнення, і думки тощо. Автор статті вважає доцільним розрізняти такі форми прояву спонуки:

1) потяг або неусвідомлена потреба людини – найбільш примітивна біологічна форма спонуки;

2) бажання – усвідомлена потреба і потяг до чого-небудь невизначеного або цілком визначеного. Це недостатньо сильна спонука;

3) інтерес – пізнавальна форма спрямованості на предмети. В інтересах більш за все виражається пізнавальна потреба людини. Наявність інтересів виступає сприятливою передумовою діяльності, навчання;

4) прагнення, схильність – спрямованість не тільки на предмет, але й на діяльність щодо його досягнення, виникає при включенні в структуру бажання вольового компонента;

5) ідеал – це вища форма мотивації, що виражає основні напрями особистих прагнень людини. Ідеалом може бути норма поведінки (мужність, витривалість, принциповість, конкретна особистість у цілому, літературний герой і, навіть, окрема ідея). Ідеал не завжди усвідомлюється, але він існує (в “психологічному підпіллі”). Проте рівняння на ідеал усвідомлене.

Виникає при конкретизації в образі чи уявленні предметної мети схильності;

б) спрямованість особистості – це результат виникнення стійко домінуючих мотивів поведінки, а також інших утворень особистості, що сприяють чи перешкоджають реалізації мотивів. До останніх відноситься світогляд (система філософських, естетичних, етичних, природно-наукових і інших поглядів на навколишній світ), переконання (вища форма спрямованості, система принципів, яким слідує особистість). Спрямованість – це стійка мотивація людини, яка включає інші ієрархічно зв'язані форми прояву спонук: потяги, бажання, прагнення, інтереси, схильність, ідеали, світогляд, переконання.

7) формою прояву спонуки можуть виступати і звички. Завдяки звичкам людина поводить себе певним чином.

Мотивацію людини доцільно оцінювати за показниками: розвиненість, гнучкість, сила. Розвиненість мотивації визначається за рівнем усвідомленості, структурованості (ступенем систематизації у свідомості суб'єкта (ієрархії) форм) спонук, стійкості мотивів, що лежать в основі мотивації. Гнучкість мотивації визначається ступенем різноманітності потреб, способів їх задоволення, мотивів, цілей людини. Кількісні значення перерахованих показників вказують на силу мотивації.

Якщо розглянуті особливості функціонування мотиваційної сфери особистості (мотивація) мають внутрішній, суб'єктивний характер то **“управління мотивацією” суб'єкта** *полягає у “зовнішньому” впливі на мотиваційну сферу особистості з метою спрямування активності особистості.* Оскільки мотивація є внутрішнім, складним, психофізіологічним утворенням суб'єкта, управління нею можливо здійснювати лише через формування відповідних елементів мотиваційної сфери особистості. Тому доцільно розглянути механізми “управління мотивацією” суб'єкта у відповідності до етапів формування мотивації особистості.

Перший етап характеризується усвідомленням спонуки, її предметного змісту, способів дії і очікуваного результату. На цьому етапі управління мотивацією забезпечується шляхом актуалізації наявних та формування необхідних потреб, а результат проявляється у наявності в суб'єкта потягу, бажання, інтересу.

На другому етапі відбувається прийняття мотиву. Щоб усвідомлене спонукання перетворилося на особистісний мотив, воно повинно бути внутрішньо прийняте людиною, тобто співвіднесене з ієрархією особистісних цінностей. На цьому етапі управління мотивацією забезпечується шляхом актуалізації наявних та формування необхідних цілей діяльності та особистісних цінностей, а результат проявляється у схильності суб'єкта до тієї чи іншої діяльності, формуванні ідеалу.

Третій етап пов'язаний з реалізацією мотиву, на якому його спонукальна функція поєднується з функцією задоволення потреби. Можливі три варіанти задоволення потреби, потреба людини буде задоволена повністю, частково або не задоволена взагалі. Ступінь задоволення, отриманий при досягненні поставленої мети, впливатиме на поведінку людини в аналогічних чи подібних обставинах у майбутньому. Людина прагне повторити ту поведінку, яка спричинила задоволення потреби і асоціюється з досягненням результату, і навпаки цей факт відомий як закон результату. Якщо неможливо реалізувати прийнятий мотив, то у працівника виникає фрустрація. Фрустрація – це психічний стан людини, викликаний об'єктивно непереборними (або суб'єктивно так сприйнятими) труднощами виконання завдання, досягнення мети, як наслідок – зниження самооцінки і рівня домагань. На цьому етапі управління мотивацією забезпечується шляхом врахування можливостей суб'єкта при формуванні завдань (мети) діяльності, а результат проявляється у формуванні спрямованості особистості.

На четвертому етапі мотив закріплюється в характері людини, перетворюється на властивість особистості, тобто на потенційну спонуку. Управління мотивацією забезпечується шляхом актуалізації потенційних спонук, що передбачає вияв відповідних рис особистості в умовах внутрішньої або зовнішньої необхідності та підбір задач, розв'язання яких буде сприяти розвитку необхідних мотивів діяльності. Стосовно мотиваційної сфери такими рисами є мотив досягнення успіхів і мотив уникнення невдач, а також певний локус контролю, самооцінка і рівень домагань. Людям з переважанням мотиву досягнення успіху доцільно пропонувати задачі середнього ступеня складності,

орієнтованим на уникнення невдач – легкі задачі (гарантія успіху), або дуже важкі (відсутність підстав для відчуття невдачі). Особи, які приймають невдачу заради високої привабливості можливого досягнення успіху належать до ризикованого типу особистості, їм доцільно пропонувати складні задачі.

ВИСНОВОК

У статті здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове розв'язання важливого наукового завдання щодо визначення структури мотиваційної сфери особистості, особливостей функціонування її елементів, основних механізмів управління мотивацією суб'єкта, а саме:

уточнено та проведено диференціацію понять які доцільно використовувати як при дослідженні мотиваційної сфери особистості так і управлінні мотивацією суб'єкта. Серед них базовими є поняття:

мотив – це відображення у свідомості людини предмету необхідного для задоволення актуальної (відносно даного мотиву) потреби. Мотив (відображення) визначає цілі (мету) діяльності суб'єкта, які спрямовані на перетворення предметів для задоволення потреби;

спонука – це усвідомлене відчуття нестачі (потреби) у чомусь, яке визначає напрям чи шлях до заповнення нестачі (задоволення потреби), вона однозначно спрямована на досягнення або уникнення предмета потреби. При цьому досягнення або уникнення слід розглядати як спосіб задоволення потреби;

мотиваційна сфера особистості – це сукупність потреб, мотивів, цілей поведінки і діяльності. У цілому ця сфера є динамічною й змінюється в залежності від багатьох обставин. Проте, ядром мотиваційної сфери, її “стрижнем” виступають відносно стійкі й домінуючі мотиви (саме в них першочергово виявляється спрямованість особистості);

мотивація – це сукупність спонук особистості, що спрямовують діяльність людини на зміну чи підтримання існуючого порядку взаємодії особистості з оточуючим середовищем. При цьому, забезпечується задоволення як потреб, так і їх похідних: потягів, бажань, інтересів, прагнень, ідеалів;

набули подальшого розвитку погляди щодо розуміння психофізіологічних механізмів мотивації (функціонування мотиваційної сфери) особистості,

Питання психології

побудовано теоретичну модель функціонування мотиваційної сфери особистості як системного утворення психічного світу людини;

вперше теоретично обґрунтовано доцільність вживання поняття “управління мотивацією”, описано психофізіологічні процеси формування мотивації особистості (усвідомлення спонуки, прийняття мотиву, реалізація мотиву, закріплення мотиву) та

визначено механізми управління цими процесами (актуалізація наявних та формування необхідних потреб, цілей діяльності та особистісних цінностей, врахування можливостей суб’єкта при формуванні завдань (мети) діяльності, підбір практичних задач, які пропонується розв’язувати відповідно до рис мотиваційної сфери суб’єкта діяльності).

Література

1. Principles of physiological psychology / W. Wundt. – 5 th ed./ E. Titchener, Ed. – New York: Macmillan, 1904. – P. 4-30, 90-150.
2. Джемс У. Психология / У. Джемс / Под ред. Л.А. Петровской. – Москва: Педагогика, 1991. – 369 с.
3. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – Т. 2. – М.: Педагогика, 1986. – 442 с.
4. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции А. Н. Леонтьев. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – 40 с.
5. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. – М.: Педагогика, 1984. – 445 с.
6. Калмыкова Е. С., Радзиховский Л. А. К проблеме амбивалентных мотивов / Е. С. Калмыкова, Л. А. Радзиховский // Мотивационная регуляция деятельности и поведения личности. – М., 1988. – С. 378.
7. Виллюнас В.К. Психология эмоциональных явлений /В.К.Виллюнас / Под ред. Овчинниковой. – М.: Издательство МГУ, 1976. – 143 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. Изд. 2-е. – М.: Учпедгиз, Полиграфкнига, 1946. – 704 с.
9. Bain A. The emotins and the will / A. Bain. – London, 1899. – P. 3-47.
10. Узнадзе Д. Н. Психологические проблемы мотивации поведения человека / Д. Н. Узнадзе. – М.: Наука, 1969. – 213 с.
11. Психология управления персоналом: пособие для специалистов работающих с персоналом / Под ред. А.В. Батаршева, А.О. Лукьянова. 2-е изд., испр. – М.: Психотерапия, 2007. – 624 с.
12. Обуховский К. Психология влечений человека / К. Обуховский. – М., 1971. – С. 19.
13. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен / Пер. с нем.; Под ред. Б. М. Величковского. - М.: Педагогика, 1986. – Т. 1. – 423 с.
14. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу / Пер.с англ. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 352с.